

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет спеціальної освіти та соціально-гуманітарних наук
Кафедра психології та соціальної роботи

КВАЛІФІКАЦІЙНА (МАГІСТЕРСЬКА) РОБОТА

Особливості психологічного регулювання комунікації у підлітків з
порушеннями інтелектуального розвитку

Виконав студент групи Пм-2
спеціальності 053 Психологія
Кононенко Дмитро Сергійович
Керівник: ___ Бобильова Я. В.
Рецензент: ___ Величченко Л. К.
Нормоконтроль ___ Поліна Бондар

Запоріжжя
2024 р.

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 94 с., 6 табл., 1 рис., 95 джерел.

Об'єкт дослідження – є процес психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні засади психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Мета дослідження полягає у розробленні теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої програми з формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Методи дослідження: *теоретичні*: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення спеціальної психолого-педагогічної літератури із проблеми самоствердження особистості дошкільного віку з порушенням функцій опорно-рухового апарату – з метою з'ясування стану дослідженості проблеми; *емпіричні*: бесіди, спостереження, експертного оцінювання, психологічного аналізу ситуацій і застосування низки експериментальних методик, зокрема для дослідження інтелектуального регулювання комунікації: аналіз комунікативних ситуацій (перцептивно-аналітичний конструкт); тест вивчення соціального інтелекту Дж. Гілфорда (когнітивно змістовий конструкт); тест комунікативних умінь, запропонований М. Стілом, Дж. Холловеєм (операційний конструкт).; *математико статистичні*: кореляційний аналіз – з метою кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

ПСИХОЛОГІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ, КОМУНІКАЦІЇ, ПІДЛІТКИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Світовий досвід провідних країн Європейського союзу, наявні теоретичні та практичні здобутки в побудові системи освіти з урахуванням вітчизняних надбань нині стають джерелом створення нової моделі спеціальної освіти в Україні. Одним із принципів державної політики є забезпечення дітей із особливими освітніми потребами необхідними соціально-психологічними знаннями та вміннями відповідно до здібностей у сприятливому для їхнього розвитку середовищі. Зокрема, це досягається формуванням комунікативних вмінь та виробленням здатності регулювати свою поведінку у ситуаціях комунікативної взаємодії.

Численні вчені особливу значимість надають комунікації у підлітковому віці, який є сенситивним для формування спілкування та комунікативних навичок (О. Бовть, Д. Ельконін, А. Мудрик, А. Лічко, О. Касьянова, І. Літяга, С. Мащак, В. Тернопільська, Ф. Фельдштейн та ін.). Дослідники обґрунтовують шляхи оптимізації процесу виховання комунікативної культури підлітків, пропонують методи і технології формування їхньої комунікативної грамотності.

Особливо гостро ця проблема постає у дітей підліткового віку з особливими потребами, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку (далі – ППР), оскільки саме у цей віковий період у них виникає, з одного боку, збільшення потреби в комунікативній взаємодії з оточуючими, з іншого – гальмування у динаміці розвитку пізнавальних процесів, що в цілому негативно відбивається на набутті комунікативних знань, умінь та навичок, які складають підґрунтя адекватної комунікативної поведінки (Г. Бекетова, Ю. Бистрова, Т. Вісковатова, С. Конопляста, О. Мамічева, С. Миронова, Г. Мозгова, О. Романенко, Л. Руденко, Г. Соколова, В. Тарасун, О. Хохліна, О. Чеботарьова та ін.). У висновках вчених зазначено, що у підлітків із ППР несформовані передумови оволодіння навичками комунікативної взаємодії.

Ці школярі не здатні без спеціально організованої допомоги засвоїти норми, знання та навички ефективного міжособистісного спілкування. Актуальність означеної проблематики та її недостатня розробленість зумовили визначення теми дисертаційного дослідження – «Особливості психологічного регулювання комунікації у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку».

Об'єкт дослідження – є процес психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку. Предмет дослідження – теоретичні та методичні засади психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Мета дослідження полягає у розробленні теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої програми з формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми, що досліджується, та визначити методологічні підходи до тлумачення сутності, структури, особистісних характеристик психологічного регулювання комунікації.

2. Дослідити психологічні особливості комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

3. На підґрунті теоретико-методологічних засад побудувати корекційно-розвивальну програму формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту.

4. Експериментально перевірити ефективність застосування корекційно-розвивальної програми формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення спеціальної психолого-педагогічної літератури із проблеми самоствердження особистості дошкільного віку з порушенням функцій опорно-рухового апарату – з метою з'ясування стану дослідженості проблеми;

емпіричні: бесіди, спостереження, експертного оцінювання, психологічного аналізу ситуацій і застосування низки експериментальних методик, зокрема для дослідження інтелектуального регулювання комунікації: аналіз комунікативних ситуацій (перцептивно-аналітичний конструкт); тест вивчення соціального інтелекту Дж. Гілфорда (когнітивно змістовий конструкт); тест комунікативних умінь, запропонований М. Стілом, Дж. Холловеєм (операційний конструкт).; математико-статистичні: кореляційний аналіз – з метою кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження є: психологічні теорії комунікації (М. Вугам, J. Mead), вчення про особливості регуляції психічної діяльності (Г. Балл, О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Максименко); вчення про вплив особистісних детермінант на комунікативну поведінку (І. Бех, С. Максименко, В. Моляко); положення про інтелектуально-раціональні засади комунікативної взаємодії та соціальний інтелект (В. Куніцина, О. Луньова, Д. Люсін, Д. Ушаков); корекційна спрямованість навчання дітей з особливими потребами та її реалізація (В. Бондар, Т. Костенко, В. Синьов, М. Шеремет); тези про взаємозв'язок психічного та соціального у формуванні особистості дітей із особливими освітніми потребами (В. Кобильченко, Л. Прохоренко, О. Романенко, Г. Соколова); концепції соціалізації особистості при порушеннях інтелектуального розвитку (І. Бех, Л. Борщевська, О. Мамічева, С. Миронова, О. Орлов, О. Хохліна); методологічна схема оцінки соціальної компетентності дітей із особливими потребами (С. Конопляста, Т. Сак, К. Тороп) та ін.

Експериментальна база: Комунальний заклад «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради. Вибірку дослідження склали 12 осіб із порушеннями інтелектуального розвитку (учні 5-9 класів). До категорії підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку було залучено осіб, які згідно Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10) мають порушення інтелектуального розвитку легкого ступеню (F70) різного генезу. Проведення емпіричного дослідження у підлітковому віці обґрунтовано необхідністю вивчення комунікації з однолітками як провідної

діяльності у цьому віці (Д. Ельконін).

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці та апробації програми формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту.

Структура роботи визначається змістом і сутністю проблеми, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (95 позицій). Загальний обсяг роботи становить 94 сторінок, з них основного тексту – 83.

ВИСНОВКИ

Аналітичне зіставлення результатів теоретико-експериментального дослідження з окресленими завданнями наукового пошуку, зумовленими актуальністю проблеми у психологічній науці, дає підстави вважати мету дослідження досягнутою і зробити такі висновки.

1. На основі теоретичного аналізу інтерпретовано поняття «комунікація», яке представлено багатогранною структурою, що охоплює мовленнєво-лінгвістичні, інтелектуальні, особистісні (цілемотиваційні, емоційні, вольові), інтерактивні аспекти міжособистісної взаємодії. Психологічне регулювання розглядається як механізм формування комунікативних дій, який забезпечує організаційну структуру взаємодії та її динамічні аспекти, представлені послідовністю станів, процесів, системою управління та особистісними характеристиками спілкування.

Інтелектуальне регулювання комунікації розглядається з позицій організаційно-управлінського підходу як здатність усвідомлено продукувати та опрацьовувати отриману інформацію у межах міжособистісної взаємодії та забезпечувати структурну організацію процесу спілкування. Розгляд особливостей емоційного регулювання в ситуаціях комунікативної взаємодії дає змогу охарактеризувати його як цілеспрямований процес організації емоційної поведінки в умовах комунікативної взаємодії на основі знань про її особливості. Вольове регулювання характеризується як свідоме управління власною комунікативною поведінкою, що полягає у здатності мобілізувати зусилля на забезпечення ефективної взаємодії та вміння справлятися з деструктивними чинниками комунікативної поведінки (наявними труднощами, спонтанними імпульсами).

2. Аналіз психологічних особливостей комунікації підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку дає змогу стверджувати про

несформованість інтелектуально-когнітивних, емоційно-комунікативних та вольових конструктів, що виявляється у: сповільненості мовленнєвого розвитку, недорозвиненні фонетико-фонематичного боку мовлення, недостатності пасивного та активного словника, несформованості граматичного порядку, порушенні стану зв'язного мовлення, відтвореного у діалогічному та монологічному спілкуванні. Шляхом теоретичного аналізу встановлено несформованість інтелектуальних, емоційних та вольових передумов, які відповідають за забезпечення комунікації, зокрема, з'ясовано: а) низький рівень соціальної обізнаності, нездатність опрацювати отриману інформацію, несформованість поведінкового аналізу; б) недостатній рівень соціальної активності, емпатійності, нездатність самостійно опанувати емоційний досвід; в) невміння приймати рішення в умовах вибору, неспроможність до подолання перешкод, недостатність вольових якостей, важливих для становлення комунікативної поведінки. Означені чинники перешкоджають повноцінному оволодінню комунікацією.

На підґрунті положень системно-особистісного, організаційно управлінського й управлінсько-регулятивного підходів обґрунтовано вихідні теоретико-методологічні основи дослідження та розроблено систему психологічного регулювання процесу комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку, що містить: а) концептуальну складову, яка полягає у розробленні теоретико-методологічної моделі дослідження і включає мету, завдання, принципи, засоби, оцінку проведення констатувального і формувального експериментів; б) змістову складову, яка об'єднує у своїй структурі діагностичний блок спрямований на вивчення особливостей психологічного регулювання комунікації; формувальний блок, який передбачає розвиток компетенцій психологічного регулювання комунікації на основі апробування методик, які спрямовані розкриття й реалізацію внутрішнього комунікативного потенціалу підлітків; практичний блок, який полягає у моделюванні життєвих ситуацій та застосуванні

практичних навичок у повсякденних ситуаціях комунікативної взаємодії; результативний блок, який спрямовано на оцінку змін показників психологічного регулювання в учнів експериментальної та контрольної групи; в) операційну складову, яка стала підґрунтям для методологічного забезпечення комунікації. У її межах розроблено систему експериментальних методів дослідження, корекційно-розвивальну програму формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту, засоби оцінки ефективності програми на комунікативну поведінку підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

3. З'ясовано особливості психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку. Визначено особливості комунікабельності як складової комунікативної поведінки та відносну збереженість у дітей із ППР компетенцій, пов'язаних із спрямованістю на спілкування, вміння слухати, діалогічного мовлення, і порушення таких компетенцій як комунікативна активність, монологічне мовлення, вміння впливати на людей, здатність відстоювати власну позицію у спілкуванні. Сформованість цих навичок зумовлює розподіл за рівнями комунікабельності: підлітки із ППР демонструють переважно нижчий за середній та низький рівні.

За результатами констатувального експерименту констатовано несформованість основних психологічних механізмів регулювання комунікації (інтелектуального, емоційного та вольового).

До особливостей інтелектуального регулювання комунікації в учнів з ППР віднесено: знижені здібності щодо когнітивно-змістового та операційного регулювання комунікації. Досліджувані з ППР виявляють нижчий за середній та низький рівні комунікативних вмінь та навичок за шкалами «пізнання до передбачень наслідків поведінки», «пізнання вербальної експресії та її змін», «пізнання логіки комунікативної поведінки», «вміння впливати на співрозмовника», «уміння реагувати на провокаційну поведінку». Констатовано найбільшу збереженість перцептивно аналітичного конструкту в

обох категорій дітей, що вказує на відносну здатність до соціальної перцепції, розуміння експресії, поведінки та невербальних сигналів співрозмовників.

Особливостями соціально-відповідальнісного конструкту є недостатність у дітей із ППР самоконтролю у спілкуванні, соціальної відповідальності. Втім, спостерігається відносна збереженість показника «впевненість у собі та результатах комунікативних дій». Отримані дані підтверджені результатами регресійної статистики.

4. На підґрунті вихідних теоретико-методологічних засад розроблено корекційно-розвивальну програму формування психологічного регулювання комунікації психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту.

Конструкти згруповано в окремі модулі: 1: динамічно-модальний; 2: афективно-регулятивний; 3: психастенічний; 4: перцептивно-аналітичний; 5: когнітивно-змістовий; 6: операційний; 7: мотиваційно-вольовий; 8: організаційно-вольовий; 9: соціально-відповідальнісний.

Розроблено програму формування психологічного регулювання комунікації, яку реалізовано в умовах соціально-психологічного навчання у формі тренінгу комунікативної компетентності. Її метою є опанування дітьми підліткового віку з порушеннями інтелекту вміннями та навиками психологічного регулювання комунікації.

Експериментально перевірено ефективність застосування корекційно розвивальної програми формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту. З'ясовано позитивну динаміку змін таких комунікативних компетенцій школярів: динамічно-модального, афективно-регулятивного, психастенічного конструктів. За показниками динамічно-модального констатовано стійке підвищення соціально-емоційної активності, ініціативності та формування позитивної спрямованості на спілкування. Аналіз афективно-регулятивного демонструє посилення здатності до управління власними емоціями, підвищення адекватності,

гнучкості та виразності емоційних реакцій. Дані оцінки психастенічного конструкту вказують на зростання показників емпатійності та зниження рівнів соціальної тривожності і сором'язливості у спілкуванні. Визначення змін інтелектуального регулювання комунікації уможливило засвідчити вагомі зрушення за перцептивно-аналітичним конструктом і задовільні за когнітивно-змістовим та операційним. Отримані результати дослідження перцептивно-аналітичного конструкту засвідчили позитивну динаміку за здатністю до соціальної перцепції та аналізу комунікативних ситуацій. У межах когнітивно-змістового - більші зрушення стосувались пізнання невербальних сигналів та вербальної експресії. Повільніше формувались компетенції «пізнання до передбачень наслідків поведінки», «пізнання логіки комунікативної поведінки».

Оцінка ефективності впровадження корекційно-розвивальної програми формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту засвідчує, що цілеспрямоване формування динамічно-модального, афективно-регулятивного, психастенічного, перцептивно-аналітичного, когнітивно-змістового, операційного, мотиваційно-вольового, організаційно-вольового, соціально відповідальнісного конструктів психологічного регулювання сприяє позитивним зрушення у розвитку здатності до регулювання комунікації цих дітей.